

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 564-575

TÂHIRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN EDEBİYAT LÜGATİ SADECE BİR LÜGAT MIDİR?

İsmail Güleç

Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
(ismail.gulec@medeniyet.edu.tr), ORCID: 0000-0002-0174-148X/ Prof. Dr., İstanbul Medeniyet University
Faculty of Arts and Humanities Department of Turkish Language and Literature

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 18.08.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19.09.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Güleç, İsmail (2022), "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Edebiyat Lügati Sadece Bir Lügat midir?", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 564-575.

Güleç, İsmail (2022), "Is Tahirü'l-Mevlevî's Literary Dictionary Just a Dictionary?", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 564-575.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Tâhirü'l-Mevlevî'nin Edebiyat Lügati sadece bir lügat midir?

Özet

Tahirü'l-Mevlevî, siyasî ve tasavvufî kişiliğinden daha çok edebiyatçılığı ve muallimliği ile bilinen edebiyat, din ve tarih araştırmacısıdır. Yazdığı yüze yakın kitap arasında edebiyat ile ilgili olanlar onun Türk edebiyatının her sahası ve dönemine olan ilgisini gösterir.

Edebiyat Lügati, onun uzun yıllara dayanan araştırmalarının ve çalışmalarının sonucu ortaya çıkmış bir başvuru eseridir. Bizde alfabetik olarak hazırlanan ilk edebiyat sözlüğü olma özelliğini taşıyan eser birçok bakımdan değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu çalışmada, Edebiyat Lügati'nin dili, üslubu ve eserde sözlük olarak takip edilen yol hakkında bilgi verilmiş ve eser tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Klasik Edebiyat, Edebiyat Tarihi, Edebiyat Eleştirisi.*

Is Tahirü'l-Mevlevî's Literary Dictionary Just a Dictionary?

Abstract

Tahirü'l-Mevlevî is a literature, religion and history researcher who is known for man of letters and teacher rather than his political and mystical personality. Among the nearly hundred books he wrote, those related to literature show his interest in every field and period of Turkish literature.

His book titled Edebiyat Lügati (Literary Dictionary) one of the pioneering works of the field, is a reference work that has emerged as a result of his long years of research and studies. His book, which is the first literary dictionary prepared in alphabetical order, contains valuable information in many respects.

In this study, information about the language of the work, its style and the path followed as a dictionary of the Edebiyat Lügat and the book was tried to be introduced.

Keywords: *Classic Turkish Literature, Turkish Literature History, Literary Criticism.*

Giriş

Edebiyat Lügati, Tahirü'l-Mevlevî'nin eserleri arasında müstesna bir mevkiye sahiptir. İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* klasik dönemin son tezkiresi olduğu gibi Tahirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati* de klasik dönemin son edebiyat lügatidir ve aynı zamanda *bizde alfabetik olarak tertip edilmiş ilk edebiyat terimleri sözlüğüdür* (Yetiş 1992).

Tâhirü'l-Mevlevî olarak şöhret bulan modern zamanların geleneksel/klasik adamı Mehmed Tâhir, 13 Eylül 1877'de İstanbul'da doğdu.* Babası Hademe-i hâssa başçavuşlarından Mustafa Saffet Bey, annesi Emine Emsal Hanımdır. Tahsilini Gülhane Askerî Rüşdiyesi ve Menşe-i Küttâb-ı Askerî'de tamamladıktan sonra Bâb-ı Seraskerî'de mülâzım olarak göreve başlayan (1892) Tâhirü'l-Mevlevî, Filibeli Râsim Efendi ve Mehmed Esad Dede'nin derslerine devam ederek mesnevîhanlık icâzetnâmesi aldı (1893). Esad Dede'nin aracılığıyla Mehmed Celâleddin Dede'ye intisap etti. Esad Dede ile çıktığı hac yolculuğunda Kahire, Mekke ve Medine'de ilim ve tasavvuf ehlinin sohbetlerine katıldı ve Mekke'de kendisine Kâdirî ve Rifâî tarikatlarından icâzetnâme verildi. Hac dönüşünde Yenikapı Mevlevihanesinde semâ çıkardı. Bin bir günlük çileye girmek için memuriyetten istifa etti (1896) ve çileyi tamamlayıp (1898) dede oldu. Tekrar memuriyete dönmeyip Tâhir Dede Kütüphanesi'ni kurarak (1899) yayıncılığa başladı.

Dergi çıkarmaya teşebbüs etti ancak jurnal yüzünden muvaffak olamadığı gibi kitap basım izni de durdurulunca önce vekilharçlığa sonra memuriyete başlamak zorunda kaldı. Bu süre zarfında *Divançe-i Tahir*'i neşretti. Memuriyete başladığı dairede Mehmed Âkif'le tanışıp dost oldu. Muhtelif okullarda Farsça ve İslâm tarihi dersleri okuttu. 1909'da Dârüşşafaka'ya edebiyat muallimi olarak atandı. Devrindeki siyasi olaylara kayıtsız kalmadı ve Tâhir Saffet imzasıyla istibdadı ve hafiye teşkilâtını hicveden yazılar yazdı. Henüz İstanbul'daki şubesi açılmadan girdiği İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nden 31 Mart olaylarından kısa bir süre önce ayrıldı. Ama gündem ile ilgisini devrin önemli gazetelerinde İslâm tarihine ve günlük meselelere dair yazılar yazarak devam ettirdi.

Hocası Mehmed Esad Dede'nin ölümü üzerine (1911) kendisine teklif edilen Kasımpaşa Mevlevîhânesi mesnevîhanlığını hocasına hürmetinden dolayı meşguliyetini öne sürerek kabul etmedi. 1914'te kurulan Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye medreselerinde ve İslâm tarihiyle İslâm medeniyeti dersleri okutmak üzere müderris tayin edildi. Ali Ekrem Bolayır başkanlığında kurulan Tedkikât-ı Lisâniyye Heyeti'ne üye oldu. Büyük Fatih yangınında Taşkasap'taki eviyle birlikte kütüphanesi ve telifleri yandı. Daha sonra birçok eğitim kurumunda görev aldı. 29 Temmuz 1920'de *Mahfil*'i çıkarmaya başladı. Teklif edilen Fâtih Camii mesnevîhanlığını kabul etti (17 Eylül 1923). Medreselerin lağvedilmesinden (Mayıs 1924) sonra İstanbul İmam-Hatip Mektebine muallim olarak atandı. *Şapka İktisâsı Hakkında Kanun* çıkınca (25 Kasım 1925) sarık sarma hakkından faydalanmak amacıyla gayri resmî sürdürdüğü Fâtih Camii mesnevîhanlığını resmen üzerine aldı. Hakkında yürütülen birçok soruşturmadan beraat edip İstanbul'a döndüğü gibi Dârüşşafaka, Maltepe Askerî Lisesi ve Kuleli Askerî Lisesi gibi devrin yöneticilerinin önem verdiği mekteplerde muallimlik yaptı. Soyadı kanunu çıkınca Olgun soyadını aldı.

1909 yılından beri yaptığı hocalık görevinden 12 Şubat 1944'te yaşının ilerlemesi gerekçe gösterilerek emekliye sevk edildi. Hayatının gayesi anlatmak ve öğretmek olan Tahirü'l-Mevlevî emekli olunca boş duracaklardan değildi ve 29 Mayıs 1948'de Süleymaniye Camii'nde *Mesnevî* okutmaya başladı. Bu yıllarda *Mesnevî* etrafında bir tartışmaya girişti. Ömrünün son yılları yazma divanlar kataloğu hazırlığı ve *İslâm Yolu* dergisinde yazdığı yazılarla geçti. *Mesnevî* takririni notlarını *Mesnevî Dersleri* adıyla formalar halinde bastırdı. 21 Haziran 1951'de vefat etti. Cenazesi vasiyeti üzerine Yenikapı Mevlevîhânesi'nde annesi Emine Emsal Hanım'ın yanına defnedildi.

* Hayatı ve eserleri, *Edebiyat Lügati*'nin baş tarafında verilen bilgiler ile Şefik Can (1996), Atilla Şentürk (1991), *TDV İslam Ansiklopedisi*'ndeki "TahirülMevlevî" (Kahraman 2010: 407-409) maddesinden yararlanılarak özetlenmiştir.

Hürriyetçi bir karakteri olan Tâhirü'l-Mevlevî eserleri, tartışmaları ve muallimlikleriyle hep edebiyat dünyasının içinde oldu. Çelebi kişiliğinin yanında hicivleri ve kalem mücadeleleriyle de tanındı. Gazeteci, edip, şair, muallim ve münekkit olarak edebiyat, şiir, dil, İslam tarihi ve medeniyeti, sözlük, biyografi, şiir şerhi, edebiyat tarihi, Mesnevî, hatıra, mektupları yanında çevirileri de bulunmaktadır.

Edebiyat Lügati

Tahirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati*'ni tam olarak değerlendirebilmek için önce onun diğer eserlerine göz atmak gerekir. Eserlerinin sayısına ve muhtevisiyatına baktığımızda tek kişilik bir enstitü gibi yayımlar yaptığını görürüz. Sağlığında ve vefatını müteakip yayımlanan eserlerine göz attığımızda Hz. Peygamber başta olmak üzere İslam tarihi ve dinine dair çalışmalarının yanı sıra tarih ve edebiyata dair konularda yazılmış pek çok kitabı vardır.

Edebiyata dair kitapları, onun Arap, Fars ve Hint edebiyatlarına ilgisi yanında vukufiyetini de gösterir. Türk edebiyatına dair kitapları ise onun edebiyata vakıf olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Türkçe ve Farsça divan sahibi olan Tâhirü'l-Mevlevî'nin edebiyat tarihi, nazım biçim ve türleri, aruz ve kafiye, katalog, tercüme ve şerh, biyografi ve muhtelif metin neşirleri yanı sıra çeşitli dergi ve mecmualarda yayınlanmış edebiyata dair makaleleri vardır. Bâkî, Fuzûlî, Şeyhî, Nev'î, Nedîm, Sümbülzâde Vehbî, İbn Kemâl, Sürûrî ve Gubârî, Yahya Bey, Nef'î, Ahmet Paşa ve Deli Birader'e ve eserlerine dair kitap ve çalışmaları olan Tahirü'l-Mevlevî'nin lüğatinde de verdiği örneklerin alındığı kaynakların bu çalışmaları olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir.

Tahirü'l-Mevlevî'nin konusu edebiyat olan eserleri, *Edebiyat Lügati*'nin alt yapısını oluşturur. Lügatin üzerine inşa edildiği bu derin ve geniş bilgi ile zengin birikim kitabı sıradan bir lügatten daha fazlası yapmaktadır. Verdiği örneklerin çeşitliliği ve farklılığı, yapılan yorumların derinliği ve isabeti kitabı bir edebiyat lüğatinden daha ileri bir noktaya taşımaktadır.

Sözlüğün teşekkülünde müessir olan bir diğer unsurun Tahirü'l-Mevlevî'nin muallimlik tecrübesinin olduğu muhakkaktır. Yıllarca verdiği dersler onun lüğatini hazırlarken hem madde seçiminde hem de bilgi vermesinde etkili olmuştur. Bu özelliğiyle de kitap, sadece bir edebiyat sözlüğü olmakla kalmaz, bir ders kitabına dönüşür.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin lüğatinin hazırlık safhası muallimlik dönemlerinde tuttuğu notlara dayanmaktadır. Ali Ekrem Bolayır'ın başkanlığında kurulan Edebiyat Lügati Komisyonu'nda görev alıp oradan bir şey çıkmayacağını anlayınca istifa eden Tâhirü'l-Mevlevî, notlarını önce *Edebiyat İstılahları* (İstanbul 1936) adıyla yayımlar. 1936'da kitabı yayınladığında arkasında 27 yıllık öğretmenlik tecrübesi de bulunuyordu. Kemâl Edip Kürkçüoğlu, Tâhirü'l-Mevlevî'nin notlarını tuttuğu defteri kullanarak bazı küçük değişikliklerle 1973'te bu sefer *Edebiyat Lügati* adıyla yayımlar.

Kuşkusuz *Edebiyat Lügati*'nin kendinden öncekilerden farklı olduğu taraflar vardır. Ancak kanaatimizce onun en önemli özelliği Osmanlı şiirini ve nesrini çok iyi bilen bir edip, muallim ve şair tarafından hazırlanmış olmasıdır. Tâhirü'l-Mevlevî'nin eski edebiyatımızı bildiği kadar onu öğretmeyi de bilmesi, kitabı önemli kılan özelliklerinden biridir.

Diğer sözlüklerde olmayan kimi maddelerin Tahirü'l-Mevlevî'nin lüğatinde olması kitabın dikkat çekici bir diğer yönüdür:

İSTİHZAR: Hazırlanmak demektir ki konferans vereceklerin evvelce okumak ve araştırmak suretiyle hazırlanmaları mânâsında kullanılır (s. 74).

Edebiyat Lügati'nde tanımları yapılan edebî terimler sadece madde başlarında verilenler değildir. Madde içinde de madde başı olacak terim tanımları bulunmaktadır. Belagat maddesini açıklarken

tanımını verdiği “Beliğ” (s. 25) madde başı olabilecek bir terim olduğu halde ilgili madde altında tanımlamakla yetinmiştir. Bununla birlikte tanımını verdiği terimlerin önemli bir kısmı madde olarak da yer alır. Mesela, *beyt* maddesi altında verdiği tanımlardan *murassa* (s. 27) aynı zamanda madde başıdır (s. 104).

Yararlandığı kaynaklar

Tâhirü'l-Mevlevî, eserini hazırlarken dönemin önemli edebiyat kitaplarından istifade eder. İstifade ettiği kitapların başında Muallim Nâcî'nin *Istılâhât-ı Edebiyye*'si ile Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ı gelir. Bu ikisi kadar olmamakla birlikte, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmaniye*'si, Süleyman Fehmî'nin *Edebiyat*'ı, Said Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb*'i, Manastırlı Rifat Bey'in *Mecâmîü'l-Edeb* ve dile dair eserleri yararlandığı diğer kaynaklardır. *Edebiyat Lüğati*'nin bu eserlerden farkı, alfabetik sözlük olarak hazırlanmasıdır.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin en sık yararlandığı sözlükler Mütercim Âsım Efendi'nin *Kâmûs ve Burhân-ı Kâtî*' tercümeleridir. Selahaddin Bey'in *Kâmûs-ı Osmânî*'si ile Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı A'lâm*'ı Asım Efendi'nin sözlükleri kadar olmasa da sık kullandığı diğer sözlüklerdir.

Edebiyat tarihi ve şair biyografileri konusundaki bilgileri muhtelif tezkireler ile kendi te'lifi olan *Türk Edebiyatına Dâir Manzûm Bir Muhtıra: Başlangıcından Tanzimat Devrine Kadar* isimli eserden derler. Köprülü'nün *Türk Edebiyatı Tarihi*, Mehmet Behçet Yazar'ın *Genç Şâirlerimiz ve Eserleri* ile İbnülemin'in *Son Asır Türk Şâirleri* kaynak olarak kullandığı diğer biyografik eserlerdir. Batı edebiyatına dair bilgileri ise Mehmed Tevfik Paşa'nın *Esâtîr-i Yunânîyân* ile Fransızca birkaç kitaptan almıştır.

Tahirü'l-Mevlevî kaynak kitaplarından ihtiyaca cevap verdiğini düşündüğü tabir ve açıklamaları alındığı kitabın adını da zikrederek verir:

Ta'kîd-i lâfzî: Za'f-i te'lif gibi, garabet gibi, şivesizlik gibi lâfza âid kusurlardan olur. Meselâ Süleyman Fehmî'nin *Edebiyat* kitabında şöyle bir ibâre vardır:

“... Bazıları o bulutlan ince, zarif birer tüle benzeterek semâyî bir yüzü örtülü ma'sûka gibi severler.”

İşte bu ibarede bir adedi, mâdûdu olan ma'sûkadan uzak düştüğü, yüzü örtülü sıfatı ikisinin arasına girdiği için hem za'f-i te'lif hem de şivesizlik yapılmış, ondan dolayı da ta'kîd husûle gelmiştir. Çünkü; ma'sûkanın bir yüzü, yâni yüzünün bir tarafı örtülü de öbür tarafı açık mı, yoksa peçe örtünmüş bir güzel mi demek istenildiği birdenbire kesdirilemeyecek sûrette mânâ karıştırılmıştır. Eğer “Yüzü örtülü bir ma'sûka” denilmiş olsaydı o karışıklık yapılmamış olurdu. (s. 142)

Tahirü'l-Mevlevî bazen sadece bilgi aldığı kitabın adını zikretmekle yetinirken bazen de okurun bu konuda daha fazla bilgi almak isteyeceğini düşünerek yönlendirir.

İnşa mühim bir bahis olduğundan daha ziyade tafsîlât alınmak için Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-i Osmaniye* ve Diyâr-i Bekirli Saîd Paşa'nın *Mîzânü'l-Edeb* kitablariyle Manastırlı Rifat Bey'in *İlm-i Meânî*'sine müracaat edilmelidir. (s. 66)

Bunların yanında yararlandığı kaynakların sayısı oldukça kabarıktır.

Tahirü'l-Mevlevî'nin kitabını hazırlarken yararlandığı kaynakları konularına göre şöyle sıralayabiliriz:

Sözlükler

Mütercim Asım Efendi. *Tibyân-ı Nâfi' der Terceme-i Burhân-ı Kâtî*' = *Tercüme-i Burhan-ı Kâtî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1287.

Şemseddin Sâmî. *Kâmûsü'l-A'lâm*. İstanbul : Mihran Matbaası, 1889/1306.

Kaşgarlı Mahmud. *Divanu Lüğati't-Türk* Fâtih Millet Kütüphanesi. Ankara: TDK, 1941.

Selâheddin Bey, *Kâmus-ı Osmânî. Türkçede kullanılan Arabî, Fârsî, ecnebî kâfe lügâtî hâvîdir.* İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1313.

Biyografik-Bibliyografik eserler

Ergun, Sa'deddin Nüzhet. *Nâmık Kemâl'in Hayatı ve Şiirleri.* İstanbul: Yeni Şark Kütüphanesi, 1933.

Ergün, Sâdeddin Nüzhet. *Halk Şâirleri.* [Konya]: Konya Erkek Muallim Mektebi, 1927.

İbnü'l-Emîn Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri.* İstanbul : Orhaniye Matbaası, 1930.

Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-Zunûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn.* tsh. M.[ehmet] Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge . Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.

Lâtifi, Abdüllatif Çelebi. *Tezkiretü's-Şu'arâ Âsâr-ı Eslâfdan Dersaâdet:* Kitabhane-i İkdâm, 1314.

Sâdeddin Nüzhet [Ergün] *Halk Şâirleri.* [Konya] : Konya Erkek Muallim Mektebi, 1927.

Yazar, Mehmet Behçet. *Genç Şairlerimiz ve Eserleri.* İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1936.

Chantrel, Joseph. *Cours abrégé de littérature: style, composition, poétique, rhétorique. Suivi d'un abrégé de l'histoire des littératures grecque, latine et française.* Paris: Putois-Cretté, 1881.

Edebiyat ve dil kitapları

Abdünnafi İffet Efendi. *en-Nef'ü'l-muavvel fi tercemeti't-Telhis ve'l-Mutavvel.* İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290.

Ahmed Hamdi, *Teshîlü'l-Arûz ve'l-Kavâfi ve'l-Bedî'*, İstanbul: Terakki Matbaası, 1289

Ahmet Cevdet Paşa. *Belagat-ı Osmaniye.* İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1299.

Diyârbekirli Saîd Paşa, *Mîzânü'l-Edeb.* İstanbul: A. Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1305.

Hüseyin Vâiz-i Kâşifî. *Bedâyü'l-Efkâr fî-Sanâii'l-Eş'âr* (Edebi sanatlar)

Köprülüzâde Fuâd. *Türk Edebiyatı Tarihi.* İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1920

Manastırlı Rif'at Bey. *Hace-i Lisan-ı Osmani.* Dersaâdet : Kasbar Matbaası, 1311.

Manastırlı Rif'at Bey. *Kavâid-i İlm-i İnşâ.* İstanbul 1308.

Manastırlı Rif'at Bey. *Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye.* İstanbul: 1303.

Manastırlı Rif'at Bey. *Mecâmi'ü'l-Edeb.* Dersaâdet : Kasbar Matbaası, 1308

Manastırlı Rif'at Bey. *Mufassal Nahv-i Osmânî.* İstanbul: 1308).

Manastırlı Rif'at Bey. *Mükemmel Osmanlı Sarfı* İstanbul: 1307)

Muallim Nâcî Efendi *Istılâhât-ı Edebiyye.* İstanbul: (A. Asaduryan) Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1307.

Olgun, Tahirü'l-Mevlevî. *Nazm ve Eşkâl-i Nazm.* Dersaâdet : Mahmud Bey Matbaası, 1329.

Recâizâde, *Ta'lim-i Edebiyat.* İstanbul : Mihran Matbaası, 1299.

Süleyman Fehmi. *Edebiyat.* Dersaâdet: Hilal Matbaası, 1325.

Şirvanlı Ahmed Hamdi. *İlmü'l-Kavâfi ve'l-Bedâyi'.* İstanbul: Terakki Matbaası, 1289.

Tahirü'l-Mevlevî. *Başlangıcından Tanzimat Devrine Kadar Edebiyat Tarihimize Dâir Manzûm Bir Muhtıra.* İstanbul: İttifak Matbaası, 1931.

Yöntem, Ali Canip. *Edebiyat.* Ankara: Maarif Vekaleti, 1926.

Metinler

- Abdülhak Hâmid, *Sabr ü Sebât*. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, [t.y.]
- Ahmed Haşim. *Piyale*. İstanbul: İlhami- Fevzi Matbaası, 1926.
- Bolayır, Ali Ekrem. *Şiir Demeti*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1340.
- Akyürek, Ahmed Remzi. *Tuhfe-i Remzi* İstanbul: Emniyet Matbaası, 1925.
- Boztepe, Halil Nihad. *Ayine-i Devrân*. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1924/1342.
- Cenâp Şehâbeddin. *Avrupa Mektupları*. İstanbul 1335.
- Cenâp Şehâbeddin. *Evrâk-ı Eyyâm*. İstanbul 1331.
- Cenâp Şehâbeddin. *Hac Yolunda*. İstanbul 1341.
- Ergun, Sa'deddîn Nüzhet. *Türk Musikisi Klasiklerinden Bektaşî Nefesleri*. İstanbul: İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı, 1933.
- Fâzıl Ahmet Aykaç. *Dîvançe-i Fâzıl der Vasf-ı Efzûl*. İstanbul : Tanin Matbaası, 1329.
- Germiyanlı Ahmedî, İskender-nâme Tercemesi. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, nr. 921.
- Hüseyin Kami. *Divançe-i Dehri*. 2. bs. İstanbul: Matbaa-i Amedi, 1330.
- Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat: Eski ve Yeni Harflerle Tenkidli Neşir* (haz. M. Ertuğrul Düzdâğ), İstanbul 2007
- Molla Câmî *Behâristân* İstanbul: 1252.
- Nahîfî. *Tercüme-i Mesnevî-i Şerif*. Nuruosmaniye Kütüphanesi. nr. 2326, 2327.
- Namık Kemal. *Cezmî*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1335.
- Nâmık Kemal. *Tahrib-i Harabât*. İstanbul : Matbaa-i Ebüzziya, 1304.
- Nef'î. *Sihâm-ı Kaza*. Haz. Saffet Sıtkı. İstanbul: Aydınlik Kitabevi, 1943.
- Ruşen Eşref, *Diyorlar ki*. Dersaadet : Kanaat Kütüphanesi, 1334.
- Sinan Paşa. *Tazarru'nâme*. Kostantiniye : Matbaa-i Ebüzziya, 1305.
- Şâir Eşref. *Şair Eşref'in Külliyyatı*. İstanbul: Vakit Matbaası, 1928.
- Şefîk Mehmed Efendi Musarrifzade, *Şefik-nâme*. [y.y. : y.y.], 1288.
- Şeyh Galib. *Hüsn ü Aşk*. İstanbul : Matbaa-i Âmire, 1339.
- Şinasî *Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye*. İstanbul: Matbaa-ı Ebuzziyâ, 1884.
- Şinâsî. *Tercüme-i Manzûme (Fransız Lisanından Nazmen Tercüme Eylediğim Bazı Eş'âr*. İstanbul: Jean Pietri Matbaası 1859.
- Tâcizâde Ca'fer Çelebi, Heves-nâme. Nuruosmaniye Ktp., nr. 4373.
- Tarama Dergisi Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları*. İstanbul: Türk Dili Tetkik Derneği, 1934.
- Veysî, *Hâb-nâme*. İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1293.
- Ziya Paşa. *Harâbât*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1291

Diğer kaynaklar

- Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*: Kitabü'l-Vekale; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*: Kitabü'l-Beyyinat ve Tahlif. İstanbul: 1293.
- Derviş Ahmet Efendi. *Sahâifü'l-Ahbâr Tercemesi*. İstanbul : Matbaa-i Âmire, 1285.

İbn Abdürrabbih. İkdü'l-Ferîd. Kahire: Bulak, 1263 (1847).

İbrahim b. Mustafa Halebi Mudarî. Terceme-i Siyer-i Halebî=Nazmü's-Sîre, ter. Mütercim Âsım Efendi Bulak: Bulak Matbaası, 1248.

Lâmîî Çelebi, Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ, (Mir'âtü'l-esmâ ve Câm-ı Cihânnümâ), Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 330, vr. 73b-79a.

Mehmed Tefvik Paşa. Esâtîr-i Yunaniyan. Kostantiniye. İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1329/1913.

Sa'deddin Efendi. Tâcü't-Tevârih. İstanbul : Tabhane-i Amire, 1279.

Seyyid Ahmed Rifat Efendi. Mir'âtü'l-makasid fî def'i'l-mefâsid. İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası, 1876.

Seyyid Vehbî. Surname: Üçüncü Ahmed'in Oğullarının Sünnet Düğünü. Yay. Reşat Ekrem Koçu. İstanbul: Çığır Kitabevi, 1939.

Bunların yanında Tahirü'l-Mevlevî'nin yararlandığı bir diğer kaynak duydukları ve gördükleridir.

Sultan Mahmûd'un Hekimbaşısı Abdülhak Molla'nın, yalısındaki ecza dolabının üzerine levha olarak astığı:

Ne ararsan bulunur derde devâdan gayri.

mısraları gibi. (s. 18).

Şiirlerinden örnek verdiği şairler

Tâhirü'l-Mevlevî lüğatinin önemli bir diğer özelliği örnek olarak verilen şiirlerin sayısının çok olmasıdır. Bir kısmı yukarıda zikredilen kitaplardan alınan şiirleri kütüphanesinde mevcut divanlardan ve kitaplardan aldığını yeri geldikçe söyler. Kendi şiirlerinden örnek verme konusunda pek çekingen davranmaz. Bazen örnek vermekte zorluk çekilen kimi maddeler için şiir yazdığını düşündürürken bazen de güzel bulduğunu düşündüğümüz şiirleri yazmak için vesile arar. Tahirü'l-Mevlevî'nin şiirlerinden en çok örnek verdiği şairin kendisi olduğunu söyleyebiliriz.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin şiirlerinden örnek aldığı şairlere baktığımızda Türk edebiyatının her döneminden temsilciler olduğunu görürüz. Tahirü'l-Mevlevî'nin Divan edebiyatından en çok örnek verdiği şairler Fuzûlî, Nef'î, Nedîm, Nâbî, Bâkî, Emrî ve Enderunlu Vâsîf ve Fâzıl Beylerdir. Bu isimler kadar olmamakla birlikte Kadı Burhaneddin, Nesîmî, Ali Şîr Nevâyî, Ahmet Paşa, Süleyman Çelebi, Bekâyî, Belîğ, Fehîm, Fitnat Hanım, Gazi Halim Giray, Hoca Neş'et, İbn Kemâl, İvaz Paşazâde Atâyî, Şehzade Cem, Kanunî Sultan Süleyman, Şeyhülislâm Yahyâ, Karamanlı Nizâmî, Şem'î, Koca Râgıb Paşa, Lâmîî, Arpaeminizâde Sâmî, Mürekkeççi Hevâyî, Nazîm, Nevres-i Cedîd, Özîçeli Sabit, Mesîhî, Râgıp Paşa, Riyâzî, Rûhî-i Bağdâdî, Sâbit, Sabrî, Sünbülzâde Vehbî, Adanalı Sürûrî şiirlerinden örnek verdiği divan şairleridir. Sinan Paşa ve Veysî ise nesir maddelerinde örnek verdiği ediplerimizdendir.

Divan edebiyatının tarih sahnesinden çekilişine şahitlik eden Yenişehirli Avni, Keçecizâde İzzet Molla, Beylikci İzzet Bey ile yeni edebiyatın ilk temsilcileri Abdülhak Hâmîd, Recâizâde, Tefvik Fikret şiirlerinden sıkça örnek verilen şairlerdir. Şinâsî, Âkif Paşa, Ziya Paşa, Cevdet Paşa, Pertev Paşa, Kâzım Paşa, Ali Emîrî Efendi, Ercümend Behzad, Şair Eşref, Ferîd Kâm, Hüseyin Sîret, İsmail Safâ, Keçecizâde Fuâd Paşa, Mehmed Celâl, Muhyiddin Râif, Rızâ Tefvik Bey şiirlerinden örnek verdiği şairlerdir. Bunların yanı sıra edebiyat tarihi kitaplarında ismi pek geçmeyen Sultan Mahmûd'un Hekimbaşısı Abdülhak Molla, Adliye memurlarından Ni'met Bey, Meclis-i Maarif başkâtipliğinden emekli Halil Edîb Bey, İstanbullu Hafız Behlûl, Ödemişli Muammer Lûtfî Bey,

Tâhir Hüsam Çelebi, Tebrizli Muallim Feyzi Efendi gibi şairlerin de şiirlerini örnek vermekten çekinmemiştir.

Mehmed Âkif Ersoy, Yahya Kemal, Faruk Nafiz, Halit Fahri Ozansoy, Halil Nihat Boztepe, Mümtaz Zeki Taşkın, Sâmih Rif'at', Suûdü'l-Mevlevî ve Yusuf Ziya Ortaç şiirlerinden örnek verdiği Cumhuriyet döneminin şairleridir. Aziz Mahmud Hüdâyî, Bursalı Şeyh İsmail Hakkı, Hüseyin Vassâf Bey tasavvufî şiir, Konyalı Emine ve Niğdeli Şöhret ise halk şiirinden örnek verdiği isimlerdir. Tasavvufî şiir örneklerinin diğerlerine nazaran neredeyse yok denilecek kadar az olması dikkat çekmektedir. *Mesnevî'*yi şerh etmesine izin verilecek kadar tasavvufa âşinâ birinin eserinde neredeyse tasavvufa ve tasavvuf diline dair hiçbir iz bulunmaması üzerinde durulacak ve düşünülecek bir konudur.

Tâhirü'l-Mevlevî Arap ve Fars edebiyatına da vâkıf olduğunu sözlükte verdiği örneklerle bize gösterir. İmruü'l-Kays ve Ammâr gibi birkaç şair yer alırken Fars edebiyatından çok daha fazla şair ve edip ismi geçer. Hikemî tarzın öncüsü olan Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlânâ, Molla Câmî, Sa'dî gibi şairlerin yanı sıra Fars şiirinin önemli temsilcileri olarak kabul edilen başta Firdevsî olmak üzere Zahîr-i Fâryâbî, Enverî, Örfî, Sâib-i Tebrîzî gibi şairlerin eserlerinden örnekler yer alır. Verilen örneklerle bakarak Türk edebiyatının Arap edebiyatından daha çok Fars edebiyatı etkisinde geliştiğini söylemek de mümkündür.

Kendisi de şair olan Tâhirü'l-Mevlevî yeri geldikçe kendi şiirlerinden örnek vermekten çekinmez, aksine büyük bir zevkle örnek verdiğini hissederiz. Annesi ve yeğeni için hissiyatına mağlup olarak yazdığı şiirlerini vermesi ise, okuru bir yakını gibi gördüğünü göstermekte ve bu durum yazar ile okur arasındaki mesafenin kalkmasına vesile olmaktadır.

Şiirlerinden örnek verdiği şairlere ve yaptığı değerlendirmelere baktığımızda Tâhirü'l-Mevlevî'nin Türk edebiyatını çok iyi bildiğini anlıyoruz.

Dil ve üslûbu

Hayatı, polemik ve mücadele ile geçen Tâhirü'l-Mevlevî'nin üslubu eserinde de görülür. Dili nesnel ve mesafeli değildir. Hissederek ve yaşayarak yazmış gibidir. Okuru, dersine girdiği öğrencisi gibi düşünerek zaman zaman uyarmaktan ve tavsiyede bulunmaktan çekinmemiştir. Sözlüklerde görmeye alıştığımız nesnel dil yerine şahsi değerlendirmelerin yer aldığı daha öznel bir dil kullanır. Tâhirü'l-Mevlevî, yeri geldikçe duygu ve düşüncelerini dile getirmekten de çekinmez.

İrticâlen bir musrâ' bir beyt, nihâyet bir kıt'a yazılabileceğini kabul ederim. Çünkü bittecrûbe anladım. Lâkin bir gazel yâhut bir kaside yazılabileceğini aklım kesmez. (s. 71)

Eser, bir edebiyat lûgati olduğu kadar tenkitli bir edebiyat tarihi gibidir. Mesela intihal maddesinde verilen bilgiler, bir sözlükte olmaması gereken uzunlukta, neredeyse müstakil bir makale uzunluğundadır. Ahmet Paşa, Şeyhi gibi erken dönem şairlerin kimi beyitlerini, Fars şairlerinden örneklerle vererek açıklaması, eseri bir sözlük olmaktan öteye götürmektedir. *İrad-ı Mesel* maddesini açıkladıktan sonra "Nâbî, Sabit, eski edebiyatımızın şiirlerinde en çok darb-i mesel kullanan üstâdlarındandır." (s. 70) şeklinde açıklaması ise lûgati, edebiyat tarihine yaklaştırmaktadır.

Şu örnekler de edebiyat tarihine dair verdiği bilgiler arasında gösterilebilir.

Fuzûlî'nin meşhur Bağdad Kasidesi dolayısıyla kendisine vakıf gelirinden günde dokuz akçe tahsis edildiğini, Osmanlı veziri İlyas Paşa'nın, bir kaside caizesi olarak Nef'î'ye bir at, bir köle ve birçok kıymetli eşya verdiğini tarih yazar. Nedim'in şâhâne eserlerine mükâfaten o sözleri söyleyen ağıza Damâd İbrâhim Paşa'nın mücevher doldurduğunu her edebiyat meraklısı işitmiştir. Fakat sonraları o rağbet, belki de o san'at kalmamış 19uncu asırdaki kasîdecilik âdeta dilencilik derekesine düşmüş. (s. 29)

İrticâlen bir mısra' bir beyt, nihâyet bir kıt'a yazılabileceğini kabul ederim. Çünkü bittecrûbe anladım. Lâkin bir gazel yâhut bir kaside yazılabileceğini aklım kesmez. Bundan dolayı Nef'î'nin Dördüncü Murâd huzurunda irticâlen okumuş olduğu söylenen musemmat kasidesinin, bedâheten tanzimi hakkındaki rivâyete masal derim. Eğer hakikaten böyle bir hâdise olmuş ise Nefî, o kasideyi evvelce düşünmek, taşınmak ve bozmak, yazmak suretiyle tanzim ve hıfz etmiş, sonra fevkalâdelik göstermek için o mârifeti ibraz eylemiştir. (s. 71)

Tahirü'l-Mevlevî'nin eserinde yaptığı bir diğer şey, hiç gereği olmadığı halde kimi örneklerin neden söylendiğini açıklamasıdır. Âzâde maddesine örnek olarak verdiği Eşref'in bir beytinin ne zaman ve neden söylediğini açıklaması bunun güzel bir örneğidir.

Kitabın üslubunu etkileyen bir diğer husus Tahirü'l-Mevlevî'nin muallimliğidir. Onun muallimliği zaman zaman bir ders kitabında bir konuyu izah eder gibi açıklamasında hemen fark edilir. Anlaşılmasının güç olduğu kimi Türkçe beyitleri de kısaca izah etmesinde onun muallimliğinin de etkisi olmalıdır.

Za'ferân nev'-i nebâtın Hâce Nasreddîn'idir

mısraında bir istiare vardır. İsm-i âm hükmüne girmiş bir alemde yapılmıştır. "Safran, nebatat arasında Hoca Nasreddîn gibi insana neş'e verir." demektir. (s. 72)

Onun öğretmenlik yapmasının etkisini kimi teferruat kabilinden bilgilerin gereksiz olduğunu söylemesinde de görürüz. Dâire bahsinde;

Arap ve Acem arûzcularının ilim bahisleri arasına soktukları şu karışık ve yorucu olduğu kadar faydası bulunmayan dâire taksimatına bereket versin ki Türk şairleri ve edebiyatçıları ehemmiyet vermemişlerdir. (s. 33)

şeklinde değerlendirmesi, onun bu özelliğini göstermek için güzel bir örnektir.

Tahirü'l-Mevlevî, açıklamalar kısmında verdiği Arapça ve Farsça örneklerin tercümesini verir.

Meselâ İbn-i Kemâl'in:

*Bir köhne köprüdür bu cihan kim gelen geçer
Bi'l-emni ve's-selâmeti ic'al ubûrenâ,*

"Yâ Rabbî, dünya köprüsünden geçişimizi güvenli ve selâmetli kıl!" meâlindeki beytinin ikinci mısraı Arabîdir. (s. 158)

Kasideyi anlatırken serdettiği şu cümle onun konuları değerlendirirken şahsi düşüncesini de kattığını gösterir:

Fakat sonraları o rağbet, belki de o san'at kalmamış, 19. asırdaki kasîdecilik, âdeta dilencilik derekesine düşmüş. (s. 29)

Emin olmadığı konularda ise görüşünü söyledikten sonra sorunu tartışılmak üzere ortaya koyar. Ozan maddesinin sonunda söyledikleri bu özelliğinin güzel bir örneğidir:

Dilimizdeki us lâfzı şuur mânâsınadır. Nitekim, "Uslu otur!" denilir ve "Şuûrsuzca hareket etme!" demek istenilir. Nasıl ki Tarama Dergisi de bunun "akıl, akıllı, edeb, fetânet, fikir, hûş, idrâk, riyâset, rüşd, zekâ" demek olduğunu yazıyor. Acaba ozan dediğimiz de şu sayılan şeylerin sâhibi, yâni şâir mânâsına olmak üzere uzan mı olmak lâzım gelecek? Her halde mütehasıslarca dikkat edilmeğe lâyık bir mes'ele. (s. 119)

Tahirü'l-Mevlevî bir sözlükte olması gereken maddeleri almakla birlikte onlar hakkındaki kanaatlerini söylemekten çekinmez. Aruz maddesinde tüm bahirleri verdikten sonra;

Arap ve Acem arûzcularının ilim bahisleri arasına soktukları şu karışık ve yorucu olduğu kadar faydası bulunmayan dâire taksimatına bereket versin ki Türk şâirleri ve edebiyatçıları ehemmiyet vermemişlerdir. (s. 34)

Diyerek okuru rahatlatır.

Bu öznel dil, bir sözlükte görmeye alışık olduğumuz üslup değildir. Ancak bu üslup Tâhirü'l-Mevlevî gibi bir üstatta bir eksiklik değil, kitabı değerli kılan bir ziynete dönüşmektedir.

Kitabı yayına hazırlayan Kemal Edip Kürkçüoğlu *Ta'kid-i Manevi* maddesinde örnek olarak verilen Ahmet Haşim'in bir şiirinin altında şiirin yazılış öyküsünü açıklamasında olduğu gibi (1973: 143) az da olsa yaptığı açıklamalarla kitabın edebiyat tarihi özelliğine katkıda bulunur.

Eleştirileri ve bilgileri tashih etmesi

Kitabın adı her ne kadar lügat olsa da bu kitap sadece bir sözlük değildir. Aynı zamanda tenkitli bir edebiyat tarihidir. Tahirü'l-Mevlevî, yeri geldikçe düşüncelerini serdetmekten, katılmadığı görüşleri seslendirmekten geri durmaz:

Nâcî'nin âzâde mısraa örnek olarak Hoca Neş'et'ten (ö. 1807) aldığı beyt uzunca bir yorum ile açıklanabilir. Dolayısıyla mısraları âzâde, yani diğeriyle ilgisiz değildir. Asıl bigâne mısralardan müteşekkil olmak izere şair Eşref'in bir beyti hatıra gelir. (s. 18)

diyerek Nâcî'nin verdiği örneğin örnek verilen madde için uygun olmadığını iddia eder.

Lügatin kendine has taraflarından biri kimi yanlış bilinen bilgileri tashih etmesidir. Zülfikâr okunuşunun yaygın olmakla beraber yanlış olduğunu, doğrusunun Zülfekâr olduğunu de ekler:

Zülfekar'dir. (Zülfikar okunuşu yaygın olmakla beraber, yanlıştır). (s. 18)

Kezâ hicvin de doğrusu ona göre hecvdir. Bazen de bir şairin verdiği bilgiyi tashih eder:

Yahya Kemâl, bu mutarraf tahmisine teştir demekte ise de keyfiyet bir zühul eseri olsa gerektir. (bk. Teştir). (s.142)

Tahirü'l-Mevlevî bilgileri tashih ederken özenli bir dil kullanmaya özen gösterir. Kitabını hazırlarken gördüğü kitaplardaki örnekleri olduğu gibi almamış, dikkatini çekecek derecede düzeltilmesi gereken bir husus var ise onu belirtmiştir:

Muallim Nâcî merhûm *Istîlâhât-ı Edebiyye*'sinde tavsifi: "Bir şeyi göz önüne getirerek tecessüm ettirecek sûrette o şeyin hâline münâsib bir takım tâbirât ile târif etmektir." ibâresiyle anlatmak istiyor. Öyle zannediyorum ki bu ibâre, tavsifin değil, tarifin tarifi olur. Tavsif, yâhud tasvir: "bir şeyin sâde olduğu gibi değil, biraz da şâirce görüldüğü ve duyulduğu gibi anlatılmasıdır." diyenlerin tarifi daha doğru olsa gerektir. (s. 149)

Bir de Ekrem Bey'in tedrîc-i hâbit misilli olmak üzere Cezmî'den aldığı fıkra, tarifine muvâfık değildir. *Ta'lîm-i Edebiyat* müellifi, iki asker arasındaki mesâfenin gitdikçe azaldığına bakarak tedrîc-i hâbit olduğuna hükm etmiş. Fakat dikkat edilirse görülür ki, mesâfenin azalması, çarpışmanın çoğaldığını ve muhârebenin şiddet bulduğunu göstermektedir. Bu itibâr ile ibarede pek parlak bir tensik-i irtikaî vardır. (s. 153)

Örneklerde gördüğü ve yanlış bulduğu bilgileri tashih eder:

Bâzi kitaplarda İzzet Molla'nun leffüneşr misâli olmak üzere gösterilen:

Gerdûn sitem-i baht-i siyah etmeğe değmez

Billâh bu gam-hâne bir âh etmeğe değmez

ve:

Ser-i Mecnûnda fikr-i kâkül-i Leylâ karar etmez

O vîrân âşiyâna mürg-i devlet i'tibâr etmez

beyitlerinde evvel ve sonra zikr olunan kelimeler, birbirinin mânâsını tamamlamadığı gibi 'bu' ve 'o' zamirleriyle merci' de gösterilmiş olduğundan ikisinde de leffüneşr değil, taksîm san'atı vardır, (bk. Taksim). (s. 92)

Ancak kitapta örnek verilen kimi beyitler ile kaynak eserde yer alan metinler arasında küçük farklılıklara da tesadüf edilir. Nidâ maddesinde geçen;

Ey vatan, ey sermedî mâşûka-i vicdanımız

Dize onun *Nazm ve Eşkâl-i Nazm* eserinde;

Ey vatan, ey sevgili mâşûka-i vicdanımız

şeklinde geçer.

Özetle söyleyecek olursak Tâhirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati* sadece bir sözlük değildir. Edebiyat tarihi yanında bir eleştiri kitabıdır. Yitik hazinemiz olan edebiyat, kültür ve medeniyetimizin kapısını açmamıza yardımcı olacak bir anahtardır.

Kaynakça

- Can, Şefik (1996). "Yenikapı Mevlevihanesinin En Son Mesnevihanı Tahirü'l-Mevlevî", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, II/2, s. 97-101).
- Kahraman, Alim (2010). "Tahirülmevlevi". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 39. İstanbul: TDV, s. 407-409.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip (1973). "Giriş" *Edebiyat Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Olgun, Tahir Mevlevi (1329). *Nazm ve Eşkal-i Nazm*. Dersaâdet : Mahmud Bey Matbaası, 1329
- Olgun, Tahir Mevlevi (1973). *Edebiyat Lügati*. nşr.haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Olgun, Tahir Mevlevi (2019). *Tahirü'l-Mevlevî'nin Türkçe Şiirleri*. Haz. Mehmet Atalay. İstanbul: Asmaaltı Yayınevi.
- Şentürk, Atilla (1991). *Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Yetiş, Kazım (1992). "Belagat" *TDV İslam Ansiklopedisi* 5. İstanbul: TDV, s. 384-387.